

YU ISSN 0350-185x

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XXXVIII

Уређивачки одбор:

*др Даринка Горџан-Премк, др Ирена Грицкай, др Милка Ивић, др Павле Ивић,
др Радослав Кайичић, Блаже Конески, др Тине Логар, др Александар Младеновић,
др Асим Пецо, др Миџар Пешикан, др Живојин Сјанојчић, др Драго Ђујић*

Главни уредник
МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1982

О НЕКИМ ПРИНЦИПИМА ГЛАГОЛСКЕ ПРЕФИКСАЦИЈЕ У СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА*

1. Као и све друго, и првобитни, општесловенски принципи употребе глаголског префикса подложни су променама. Реинтерпретација неких од њих добила је исходе који су релевантни и са шире, теоријске тачке гледишта.

Ограничићу се овде на две карактеристичне иновационе појаве, од којих се једна развила углавном у западније, а друга у источније лонцираним словенским језицима. Обе су у најдрастичнијем виду присутне на јужнословенском тлу — једна у најзападнијем јужнословенском језику, словеначком, а друга у најисточнијем, бугарском.

2. Као што је познато, у словенским се језицима глаголи са значењем кретања кроз простор спецификују као директивни или аблативни додавањем одговарајућег префикса: српскохрватско *лейтии* → *долеййтии* / *одлейтии*, руско *лететь* → *прилететь* / *улететь* и сл.¹

Дајући својим лексичким значењем податак о савлађивању простора, глагол често истовремено обавештава и о томе да ли се под тим простором подразумева земља, вода или ваздух (српскохрватско *ићи* / *илвайтии* / *лейтии*) и да ли се дато кретање остварује сопственим снагама или помоћу каквог превозног средства (српскохрватско *илвайтии* / *једрийтии*). Кретање сопственим снагама при том или није или јесте специфицирано у погледу начина на који се покрети изводе. Кад јесте, оваква начинска спецификација заузима хијерархијски прво место у лексичком значењу глагола.

И непрефиксираним и директивно / аблативно префиксираним глаголима који означавају само кретање кроз простор додају се ови начински специфицирани глаголи, у одговарајућем граматичком облику, као ближе одредбе за начин; уп., рецимо, у руском *идти хромајя*, у словачком *krivajis odist*; у српскохрватском *доћи храмљући* и сл. Уколико је у таквим конструкцијама управни глагол директивно / аблативно префиксиран, дејство префикса се посредно протеже и на глагол који је остварен у облику герунда. С друге стране, и сам тај глагол се може

* Реферат припремљен за IX међународни конгрес слависта (Кијев, 1983)

¹ Као извор језичког материјала на основу којег је засновано излагање у овом раду послужили су највећим делом одговарајући речници.

такође непосредно повезивати с директивним / аблативним префиксом зато што је моционост садржана и у његовом лексичком значењу; уп. бугарско *куџам* → *докуџам* / *оџкуџам*, пољско *pełznać* → *dopełznać* / *odpełznać*, словачко *сиркаџ* → *присиркаџ* / *одсиркаџ*, српскохрватско *јегаџи се* → *дојегаџи се* / *ођегаџи се* и сл.

Треба, дакле, закључити: у свим се словенским језицима однос ових глагола са директивним / аблативним префиксом успоставља у начелу на два начина — аналитичким путем, тј. посредно, и синтетичким, тј. директно (словачко *krivkajúc odísť* || *odkrivkať*, словеначко *gugajoč priti* || *prigugati* и сл.²). Разлике међу појединим језицима свде се на то да ли се, односно у којем се конкретном случају, предност даје једном или другом решењу.

По истом овом граматичком моделу двају паралелних решења, синтетичког и аналитичког, данас се директивној / аблативној префиксацији подвргавају у појединим језицима и глаголи који по себи не исказују никакво кретање, а поготову не кретање кроз простор. До овога је могло доћи из следећих разлога.

Треба, пре свега, имати у виду да нису баш сви глаголи који именују извођење одређених покрета обавезно имплицативни у погледу савлађивања простора. Има, наиме, покрета који се могу изводити и стојећи у месту — птица, рецимо, може лепршати крилима и док прелеће ливаду, и док стоји на грани. Овакви, с погледом на критериј померање/непомерање с места неутрални глаголи нису у почетку били предодређени за директивно / аблативно префиксирање — употреба карактеристичног префикса била је срачуната на присуство информације о савлађивању простора у глаголском значењу. Али, с друге стране, ништа није могло ни тада стојати на путу томе да се и они употребе у својству својеврсне начинске одредбе уз директивно / аблативно спецификован глагол кретања кроз простор. Једном речју, треба претпоставити да се почетно ови глаголи нису могли подвргавати синтетичком типу префиксирања, али аналитичком јесу. Данас, међутим, и њих затичемо у оној комбинацији с префиксима која је првобитно била примерена самоглаголима обележеним просторном моционошћу; уп. српскохрватско *одлејршаџи*, чешко *přitřepetati* и сл.

Већ овом иновацијом проширен је првобитни комуникативни потенцијал директивног / аблативног префикса; он је сад могао преузети на себе и функцију ознаке податка о померању с места.

Корак даље у проширивању његовог комуникативног потенцијала учињен је подређивањем глагола који именују слушне утиске истом моделу граматичког понашања. Ова друга, по својим крајњим исходима далекосежна иновација углавном је мимоишла целу источну грану севернословенских језика и пољски, а на јужнословенском тлу — бугарски

² У аналитичкој се конструкцији зависни глагол не остварује искључиво као герунд; у начелу је овде могућа и појава одговарајућег именичког образовања (до које у пракси долази ређе или чешће, зависно од датог глагола, односно од датог језика); уп., рецимо, у руском *добраться ползком* (поред *доползти*), у пољском *odejść marszem* (поред *odmaszerować*) и сл.

и македонски. У српскохрватском се јавља у ограниченијој мери³. Изразитије је заступљена у чешком и словачком, а најизразитије у словеначком, где су уједно њени домети и највећи.

Има карактеристичних звукова (односно шумова) који се чују управо онда кад се неки објекат помера с места — воловска кола, рецимо, гандрчу само док се крећу, никад док стоје. Њих је увек могуће исказати као појаву чијим је постојањем ближе одређен сам тај чин померања; довољно је остварити глагол који их именује у одговарајућој конструкцији с моционим глаголима, рачунајући при том и с могућношћу аналитичког типа директивног / аблативног префиксирања: *ићи шадрчући* или *доћи шадрчући* или *оићи шадрчући* и сл. Кад се има у виду још и то да оно што се именује као акустички ефекат остварен при акцији савлађивања простора неминовно, самим својим именом, сугерира такву акцију, може се разумети откуд то да се, од свих глагола без моционе семантике, баш ови поведу за моционим глаголима ступајући, аналогно њима, у непосредан контакт с директивним / аблативним префиксом; уп. српскохрватско *доишадркајући* (поред *доћи шадрчући*), словеначко *oddrdrati* (поред *drdraje oditi*) и сл.

Врло је, међутим, кратак списак оваквих глагола чије је лексичко значење по себи имплицативно у погледу моционости. Већи круг глагола означава такве акустичке ефекте који се могу реализовати и при кретању и при мировању, често зависно од тога ко их (односно — шта их) производи (такви су, рецимо, *зујајући* и *ишишајући*: комарац зуји док лети, а фрижидер стојећи на свом месту; *пишти* непомичан лонац с дуплим дном док у њему ври млеко, а *пишти* и локомотива ближећи се станици; и сл.). И кад су овакви глаголи у питању, уколико се у датом случају оно што именују интерпретира као пропратна појава акције савлађивања простора, остварљив је, поред аналитичког, и синтетички тип директивне / аблативне префиксације; уп. образовања као што је чешко *přifřčeti*, словачко *odšumieť*, словеначко *odpiskati* и сл.

Последњи, најдаљи иновациони корак, који је остварен само у словеначком⁴, своди се на следеће чињенице.

Словеначки је, пре свега, модел двојног префиксалног решења протегало на све глаголе који именују акустичке ефекте, што значи и на

³ Речник српскохрватској књижевној и народној језика Српске академије наука и уметности региструје образовања типа *доишкријајући*, *дошумети* и сл. углавном са западнијег говорног подручја и из песничког језика (махом из текстова Јована Јовановића Змаја). У Вуковом Српском Рјечнику, међутим, налазимо и *доилакајући* са значењем „weinend herankommen” (и уз њега *доилакивајући* „плачући долазити”), *оићлакајући* са значењем (под 2) „weinend davon gehen”, *оићјевајући* са значењем (под 3) „отићи пјевајући” и *доијевајући* са значењем (под 1; тек под 2 долази значење „zu Ende sein mit seinem Singen”) „singend herbei kommen”. Поменути Академијин речник и Речник српскохрватској књижевној језика Матице српске не бележе ниједан пример из садашње језичке праксе који би потврђивао актуелност оваквих образовања на која нам указује Вук. Бар што се тиче говорних представника *еквској* типа стандардног језика, чињеница је да их они не употребљавају.

⁴ Треба имати у виду да нигде досада није забележена потврда за то да и на српскохрватском језичком терену постоје образовања типа словеначког *primoliti*.

оне као *смејати се*, *илакајти*, *кашљајти*, *лајајти* и сл. чије радње ниуколико не зависе у егзистенцијалном смислу од нечијег кретања кроз простор. Уводећи, међутим, у употребу образовања типа *prismejati se*, *odjokati*, *prikašljati*, *odlajati* и сл., овај је језик самим тим чином отворио пут примени овакве исте непосредне префиксације и на све остале немощне глаголе. Примери који би се могли навести као потврда за то да је чак и ова најдрастичнија иновација у словеначком остварена нису многобројни, али су ипак довољно илустративни; уп. *primoliti* у значењу „молећи се стићи некуд”⁵, *prisvetiti* у значењу „доћи некуд са светлошћу”⁶ и сл.⁷

У ствари, крајњи исход оствареног иновационог процеса оличен је у могућности да се лексички облик директивно / аблативно префиксираног глагола сведе на (експресивно маркирану⁸) варијанту оне специфичне синтаксичке конструкције којом се исказује напоредност неке дате радње с другом датом радњом.

3. Иновација својствена бугарском језику резултат је модификације првобитног принципа по којем је словенски глаголски префикс *йо-* дејствовао као *fuzzy determiner*.

Као што је познато, *fuzzy determiner* је енглески термин који се од пре десетак година одомаћио у теоријској лингвистици.⁹ Примењује се на језичка средства која информишу о томе колико је исказани или подразумевани физички параметар одређене појаве у датом случају остварен примерено ономе што се сматра нормалним (природним, типичним, уобичајеним и сл.) за ту врсту случајева, односно за ту врсту појава (*fuzzy determiner* је, рецимо, *йошво* у примеру *йошво слиј*, *ујлавном* у *ујлавном йразан*, *једва* у *једва чује*, *на-* у *најлув*; то је, поред осталог, и *йо-* којим је префиксиран глагол у бугарском примеру *йосйоях йам четйри часа* зато да би се помоћу њега исказало значење „стојао сам тамо САМО

⁵ Наведени пример (с пропратним објашњењем на српскохрватском језику) преузет је из *Slovenačko-srpskohrvatskog rečnika* — аутори др Станко Шкерљ, др Радомир Алексић и др Видо Латковић, Београд 1964, изд. Просвета.

⁶ Преузето такође из претходно поменутог извора.

⁷ Ту свакако спада и пример *pribolehal je do 80. leta* (= „догурао је поболевајући до осамдесете године”) који је наведен (уз такве као *voz pridrdra, jato gosi prigaga, otrok prijoka, pes prilaja*) у раду Antuna Bajeca *Besedotvorje slovenskega jezika IV. Predlogi in predpone* (Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede, Dela 14, Institut za slovenski jezik 8), Ljubljana 1959, на стр. 99. Тим примерима аутор илуструје употребу глагола са *йри-* који „роменјо приближевање међ извршењем дејанја”. Бајец напомиње да глаголских облика са *йри-* овог семантичког типа има у словеначком око 280.

⁸ Уз образовања типа *odsmejati* (= „отићи смејући се”) *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (изд. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana) бележи податак *ekspr.* (= експресивно).

⁹ В. George Lakoff, *Hedges: A Study in Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts*, Papers from the Eight Regional Meeting Chicago Linguistic Society, April 14—16, 1972, edited by Paul M. Peranteau, Judith N. Levi, Gloria C. Phares, Chicago Illinois, 1972, на стр. 183—228.

четири сата”, тј. „стојао сам тамо четири сата, ШТО ЈЕ У ДАТОМ СЛУЧАЈУ КРАЋЕ ОД НОРМАЛНОГ (ОД ОЧЕКИВАНОГ).”¹⁰

Данас¹¹ се префикс *йо-* искоришћава као *fuzzy determiner* трајања глаголске радње (уп. у украјинском *йосидийти* насупрот *сидийти*, у македонском *йойлаче* насупрот *йлаче* и сл.) и њене заступљености (уп. у пољском *rosiętnieć* насупрот *ієtnieć*, у руском *помазать* насупрот *мазать* и сл.)¹² углавном на целом словенском терену, али не свуда у једнакој

¹⁰ Овај пример наводи Маслов објашњавајући при том да *йо-* у *йосійох* *йам чейири часа* „подчеркивает краткость указанного срока (не ‚дєлєх чєтєрє чєсє‘, а ‚всєгє чєтєрє чєсє‘; например, если говорящий думал, что проведет там значительно больше времени)” дод реченица *сіох* *йам чейири часа* „даєт чистую констатацию факта, без упора на длительность или краткость указанного срока по сравнению с каким-то другим, предполагавшимся сроком” (Ј. С. Маслов, *Глагольный вид в современном болгарском литературном языке (значение и употребление)*, Вопросы грамматики болгарского литературного языка, Москва 1959, на стр. 225). Мада, све до овог мог излагања, префикс *йо-* није довођен у везу са *fuzzy determiner* категоријом, карактеристично је да овај изврсни познавалац глаголске проблематике, не само поводом наведеног примера, него и у другим приликама, дефинише његову употребу у руском на начин који не оставља сумњу око тога каквој би га категорији детерминатора требало прикључити. Маслов, рецимо, поред осталог истиче да *йо-* уз глаголе који имају „предельные значения” служи означавању „недостигнутости естественого [проред је мој — М. И.] предела” (Ј. С. Маслов, *Универсальные семантические компоненты в содержании грамматической категории совершенного вида*, Советское славяноведение 4, 1973, на стр. 79).

¹¹ Истраживања М. Лилова, која су вршена на језичком материјалу старословенских и раних бугарских текстова, показују да је, бар на јужнословенском језичком терену, префикс *йо-* релативно доста касно развио функцију о којој је реч — *Методи Лилов, Семантичен развој на йајолнајша йредсйавка ПО в бйларски језик, Известия на Института за бйларски језик, кн. X, София 1964, посебно на стр. 145.* У сагласности с Лиловљевим закључком стоји и напомена И. Њемеца о томе да „... kompletně typu *posědět, poiti se živě rozvíjeji v době historické, což značně oslabuje předpoklad jejich starobylosti*” — Igor Němec, *Genese slovanského systému vidového, Rozpravy československé akademie věd, ročník 68, řada SV, sešit 7, 1958, на стр. 65.*

¹² Као што је већ констатовао Пјерникарски (Cezar Piernikarski, *Czasowniki z prefiksem PO- w języku polskim i czeskim na tle rodzajów akcji w językach słowiańskich* [= *Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego* 83], Warszawa 1975, на стр. 49), заступљеност радње се може у једним случајевима тицати степена њеног интензитета, а у другим степена њене реализованости на предмету; детерминација се по правилу остварује у атенуативном смислу. Догађа се да *йо-* у комбинацији с једним истим глаголом може исказивати једнако и краће трајање радње и њен атенуативни карактер (ово је доста чест случај у бугарском — в. Калина Иванова, *Начини на йајолнојшо дейсйивие в сьвременниј бйларски језик*, София 1974, на стр. 79 и 82), што иде на руку двосмислености исказа (само по изузетку наилазимо на примере као што је следећи словеначки у којем се могућност двојке интерпретације уклања помоћу акцента: *malo se ja posmejAl* = „мало се насмејао, неко време се смејао” / *malo se je posmEjal* = „осмејну се” — в. Dr Stanko Škerlj, Dr Radomir Aleksić, Dr Vido Latković, *Slovenačko — srpskohrvatski rečnik*, Beograd 1964, под речју *posmejati se*).

Посебно треба напоменути да се атенуативно значење не исказује у словенским језицима само префиксом *йо-* већ и неким другим префиксима; најраспрострањеније је *йри-* (уп. у пољском *przyszegeńieć*, у српскохрватском *йрибојавати се* и сл.), али му ипак конкуришу и други облици — који, то зависи од датог језика (у бугарском, рецимо, у обзир долазе још и *йод-*, *за-* и *на-* — в. Калина Иванова, *op. cit.*, на стр. 54, 62, 100 и 114).

мери¹³. Најживље је присутан у географском појасу по којем се простиру, с једне стране, најисточније лоцирани севернословенски језици и пољски, а с друге — бугарски и македонски. Само на овим географским пространицима, пре свега у зони простирања двају поменутих јужнословенских језика, у првом реду бугарског, долази и до карактеристичне иновације о којој је реч — до проширења оперативног потенцијала овог префикса.

Распрострањено је уверење да *йо-* у словенским језицима детерминисхе трајање радње у деминутивном смислу¹⁴. Оповргава га, међутим, свестранија анализа стања затеченог у тим језицима. Довољно је, рецимо, имати у виду: да из разних подручја словенског језичког света стижу потврде о употреби одговарајућих прилошких израза ради експлицитне детерминације глагола са *йо-* у смислу „дуго“, „доста времена“ — уп. чешко *za to si posedí DLOUHO*¹⁵, бугарско *там йосийол ДОСТА ВРЕМЕ*¹⁶,

¹³ Тако, на пример, упоређујући руски и српскохрватски, Ирена Грицкат констатује да „руски има веома живо *йо-* у значењу да се радња ограничава на краће време (скоро уз сваки глагол који то значење допушта: пожестикულიровать, повалиться) — што . . . није обично у српскохрватском; уместо „пожестикულიрати“ каже се мало гестикულიрати“ (Ирена Грицкат, *О неким видским особеностима српскохрватској глагола*, Јужнословенски филолог XXII, 1—4, 1957/58, Београд, на стр. 115), док Марија Дејанова, вршећи поређење између бугарског и српскохрватског, истиче: „По- има доста по-висока продуктивност в български: засвиделствувана е в 472 глагола . . . докато в сх. език я установяваме в около 35 глагола“ (Марија Дејанова, *Из сърбохрватско-българската съвместавителна аспектиология*, Български език год. XXVI, кн. 6, София 1976, на стр. 464). Говорећи о словеначким глаголима са *йо-* који „кажејо torej omejitev dejanja po trajanju ali po stopnji“ Антон Бајец (*op. cit.* на стр. 20) наглашава „V bolgarščini je tako manjšanje redno“ (дакле — у бугарском, а не у словеначком!). О неким неподударностима између пољског и чешког обавештава овде већ навођени рад Цезара Пјерникарског. За то колико бугарски глаголи надмашују руске у погледу могућности подвргавања префиксирању са *йо-* илустративном се може сматрати напомена Методија Лилова о томе да у бугарском не постоји руском списку одговарајући списак глаголских лексема које не прихватају *йо-* (руску ситуацију о којој је реч описао је Сергей Карцевский у студији *Études sur le système verbal du russe, Slavia*, гоџ. I, 1923, на стр. 502; Лиловљево напомену в. у његовом овде већ помињаном раду на стр. 148).

¹⁴ Речници, приметно је врло тачно још Ервин Кошмидер, за *йо-* које се остављају у глаголским образовањима типа пољског *posiedzieć, poleżeć, poczynać* и сл., кажу обично толико да означава „неко време“, „мало“, мада се не баш ретко сусрећемо и са примерима као што је пољско *Gdy kobieta ma co roztrząsać to może to potrwać dwa tysiące lat. „Podać jednak, gdzie się kończy krótkość a gdzie się zaczyna długość czasu jest zupełnie niemożliwe“* закључује тим поводом Кошмидер (Erwin Koschmieder, *Tak zwane czasowniki „preterytynne“ *POSĘDETI, *POLEŻATI, Slavistische Studien zum VII. internationalen Slavistenkongress in Warschau 1973, München 1973, на стр. 299*). На непрецизност речника жали се, уосталом, и Пјерникарски (Cezar Piernikarski, *op. cit.*, на стр. 114). Још већа је невоља што се по правилу и у граматичким описима *йо-* дефинише као деминутивни префикс, чему понекад најдиректније противурече примери који се наводе ради документовања дефиниције (в., рецимо, шта каже Хелена Кшишкова поводом неких конкретних случајева у домаћој, чешкој, граматичкој пракси: Helena Křížková, *Příslovečné míry s vyznamem časové míry ve spojení s dokonavými slovesy*, *Naše řeč* 2, гоџник 49, 1966, на стр. 69).

¹⁵ Пример је преузет из поменуто студије Хелене Кшишкове, *loc. cit.*

¹⁶ Наведено у раду Ј. С. Маслова *Глагольный вид в современном болгарском литературном языке*, на стр. 224.

руско *Поживя ДОЛГО безвыедно в Москве, он доходил до того . . .*¹⁷; да у пољском као одговор на питање *Jak długo siedziałeś wczoraj?* може доћи реченица *Oj, posiedziałem (sobie) całą noc* у којој је префиксирана верзија предиката резултат жеље за наглашавањем дугог трајања дате радње¹⁸; да у *ob nedeljah radi pospimo* словеначко *pospimo* значи „spati dalj časa kot navadno”¹⁹; да словачко *poležat’ si* треба разумети у смислу „лежати до мисле воље”²⁰; да македонско *йойродолжи*, односно српско-хрватско *йойрајати*, у *седница ќе йойродолжи* — *седница ќе йойрајати*,²¹ значи „трајати дуже него што се рачунало”; и сл. Треба се, уосталом, подсетити и на објашњење чешке ситуације које даје Копечни²²: ако не волимо оно о чему саопштавамо употребљавајући глаголе типа *posedět si, poležat si* и сл., онда помоћу *йо-* наглашавамо „трајало је предуго”, а ако, напротив, волимо, онда је порука обрнута — „трајало је прекратко”.

Све, у ствари, упућује на претпоставку да је у почетку за употребу префикса *йо-* у *fyzzy determiner* функцији релевантно било једино непогађање праве мере, тако да су у обзир подједнако долазили и случајеви недобацивања до и пребацивања преко ње.²³ У пракси је, међутим, временом све више преовладало његово коришћење ради означавања податка „не добапује до”²⁴; данас је овакво означавање, мање више у свим језицима, основна функција овог префикса²⁵. Карактеристич-

¹⁷ Пример наводи Н. С. Авилова у својој студији *Вид глагола и семантика глаголног слова*, Москва 1976, на стр. 284.

¹⁸ Пример и његово објашњење даје Цезар Пјерникарски, *op. cit.*, на стр. 32.

¹⁹ В. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, изд. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1979, одредница *pospáti*, под бр. 3.

²⁰ В. *Slovník slovenskeho jazyka*, vyd. Slovenská akadémia vied, Bratislava 1963, одредница *po-*, под бр. 6.

²¹ В. *Речник на македонскиот јазик*, изд. Институт за македонски јазик, Скопје 1965, одредница *йойродолжи*.

²² František Korečný, *Slovesný vid v češtině*, Rozpravy Československé akademie věd. Řada společenských věd, Ročník 72, sešit 2, Praha 1962, на стр. 24.

²³ Igor Němec, дефинишујући природу словенских префиксираних глагола типа *poseděti*, умесно наглашава: „odstín malé nebo veliké míře ději je zde dán v podstatě kontextem” (*Genese slovanského systému vidového*, на стр. 16).

²⁴ Од значења префикса *йо-* „většinou vlastních všem jazykům slovenským” једно је и значење ограничавања, деминуције — напомиње исти аутор (Igor Němec, *O slovanské předponě PO- slovesně. (Přspěvek k sémasiologické historii slovesných předpon)*, Slavia XXIII, 1, 1954, на стр. 2.

²⁵ Илустративни су, рецимо, следећи подаци: да пољско *йо-* као детерминатор трајања и заступљености глаголске радње исказује увек значење „мало” или „умерено” у свим оним случајевима у којима се никаквим посебним средством не експлицира информација „дуго”, односно „много”, „интензивно” (Cezar Piernikarski, *op. cit.*, на стр. 31—32); да се македонско *йо-* којим се ставља на знање да је радња извршена „во мала мерка или во кусо време” одликује великом продуктивношћу „тако што речиси секој глагол, изведен и неизведен, може да се употреби со ПО- во такво значење” (Рада Угринова-Скаловска, *Значењата на глаголкиите префикси во македонскиот јазик*, Скопје 1960, на стр. 86); да „в современном русском литературном языке приставка *йо-* придает глаголам преимущественно уменьшительное значение”, што је релативно сасвим рецентна појава, јер „еще в XVIII в. глаголы с приставкой *йо-* могли иметь и противоположное значение, обозначать действие, совершающееся длительно, с большой силой” (Е. А. Земская, *Типы одновидовых приставочных глаголов в современном русском языке*, Исследование по грамматике русского литературного языка, Москва 1955, на стр. 27); и сл.

но је, уосталом, да се сва накнадна, драстична проширења његове употребе тичу искључиво детерминације у том смислу.

Ова се проширења, у оној максималној верзији каква је остварена у бугарском језику²⁶, свде на могућност да се помоћу *йо-* искаже и некомплетност: (1) пружања радње по месту (уп. *мољцие йонадујчили йлаша* = „мољци су текстил МЕСТИМИЧНО избушили”²⁷, *йонаса-дихме борове* = „засадили смо ТУ И ТАМО борове” и сл.); (2) њене финализације (уп. *йозавршихме вече работаша* = „ми ТАКОРЕЋИ већ

²⁶ Једино бугарски зна за све четири могућности које се овде помињу. У македонском није на одговарајући начин присутна могућност (3). Наиме, податак „како било”, „на двоје-на троје” исказују у македонском други префикси, пре свега *йри-* и *йро-*. Рада Угринова-Скаловска, рецимо, за *йо-* констатује само толико да њиме префиксирани глаголи „значат дејство што се извршило во мала мерка или во кусо време, т.е. помалку одошто обично и во покусо време од тоа што е нормално потребно за извршување на дејство. Ова значење е **ДИМИНУТИВНО**” (op. cit., на стр. 86), док се на (1) *йри-* и (2) *йро-* осврће следећим речима: (1) „**ДИМИНУТИВНО** значење или исполнување на дејството во мала, недоволна мерка, или некомплетно дејство, исполнето, какогодер, на брза рака [проред је мој — М. И.]” (op. cit., на стр. 101); (2) „Друго во доволна мерка често значење е означување на **ДИМИНУТИВНО** дејство, т.е. дејство што се извршува во помала мерка од обично или дејство што не се извршува доследно точно и потпулно, туку како било [проред је мој — М. И.]. Оваа вторава варијанта на значењето е дури многу почеста од првата” (op. cit., на стр. 105). Додуше, разгледајући језички материјал који садржи *Речник на македонскиот јазик*, ја сам наишла на глагол *йојрејледа* уз који стоји објашњење „прегледати мало, на брзину, како било” [проред је мој — М. И.], али то је доиста усамљен пример. Иначе, на основу расположивих података нисам могла закључити ни то да је македонском својствена могућност типа (1). Изгледа, међутим, да тип (2) долази у обзир, али би тек требало испитати под којим условима. Што се тиче могућности типа (4), о њој ће бити посебно речи мало ниже — в. напомену 30. Од севернословенских језика који су лоцирани у зони интензивне употребе префикса *йо-* руски је, изгледа, нешто више иновирао од полског. Наиме, Сезар Piernikarski не помиње могућности типа (1), (2) и (3), а за прелазне глаголе префиксирани са *йо-* изричито каже да овим префиксом по правилу не ограничавају објекат радње већ њену заступљеност, с изузетком малобројних глагола као *pojęść, porić* — *pojadł chleba, porił mleka* и сл. (op. cit., на стр. 52). Е. А. Земская, међутим, скреће пажњу на то да се руским *йо-*, додатим глаголу који је већ удружен с неким другим префиксом, исказује „степенность совершения действия, а также совершение действия в некоторой степени, не повсюду [проред је мој — М. И.], не много, отчасти” (op. cit. на стр. 29—30).

Потребно је нагласити да овде нисам узимала у обзир иновационе феномене који се тичу новог начина на који се може детерминисати трајање глаголке радње. У македонском, на пример, судећи бар по обавештењима која даје *Речник на македонскиот јазик*, *йо-* у извесним приликама постаје ознака додатне (мање) пројужености радње која је већ у току, тј. исказује значење „уште малку”; тако се, рецимо, *ке йојрее сонцето* и *ке зајде зад йланчина* преводи са „сунце ће грејати још мало [проред је мој — М. И.] и заћи ће за планину”, *осйави йи сливине нека се йосушаш* са „остави шљиве нек се суше још мало” и сл. Оваква појава није иначе досад регистрована на другим странама словенског језичког света и заслужује да буде свестраније испитана.

²⁷ Зависно од ширег комуникативног контекста, префикс *йо-* се разуме или овако, тј. као сигнал значења „тук-там”, или као средство којим се указује на слаб степен реализованости глаголке радње, тј. на значење „надупчвам малко” (в. *Речник на свременния български книжовен език*, изд. на Българска академия на науките, под речју *йонадујчвам*). Треба, уосталом, и иначе имати у виду да је за многе бугарске глаголе са *йо-* карактеристична неједнозначност; од у принципу могућих семантичких интерпретација једна се по правилу своди на атенуативно детерминисање радње.

завршисмо посао”, *знаеш ли, аз њонамерих кварџиџа* = „знаш ли ти да сам ја стан ТАКОРЕЋИ нашао”²⁸ и сл.); (3) оне солидности која је иначе примерена њеном вршењу (уп. *џоџреџледа њо* = „прегледао га је ПОВРШНО”, *џонамесџихме баџаџа в колаџа* = „сместили смо пртљаг КАКО-ТАКО у кола” и сл.); (4) количине оне материје, односно броја оних јединки које су најнепосредније ангажоване у чину њеног вршења (уп. *џоналеџ вода из канаџа* = „налиј [МАЛЈО] водЕ из бокала”, *около њеџо бџа се џонаџрупали деџа* = „около њега било се сјатило НЕШТО деџе”, *џонавџдили се миџки* = „накотило се [НЕШТО] мишеџа” и сл.).²⁹

Посебан теоријски значај имају последње две од побројаних могућности, па ћу се ја из тог разлога овом приликом само на њима задржати.

Несолидно вршена радња не може бити задовољавајућег квалитета, те стога *џо-*, указујући на недовољну солидност радње, ову уједно на одговарајући начин и квалификује. Улога квалификатора је изразито крупна иновација у функционалном потенцијалу овог префикса; не треба, наиме, губити из вида да се у осталим својим улогама *џо-* потврђује као квантификатор.

Словенски је принцип да о партитивној интерпретацији неке материје или неког мноштва јединки обавештава именица. И данас у већини словенских језика, чак ако се при исказивању партитивности глагол и повеже са *џо-* (случај, рецимо, руских примера *поестъ џеџ, потитъ џаџо, пострелятъ дџчи, повозитъ дров* и сл.³⁰), основну сигналну службу редовно обавља именица (у наведеним примерима — остваривањем генитивног наставка), а *џо-* се додаје глаголу зато да би се овај обележио као конгруентан у томе са њом.

У бугарским примерима типа *џораздадох оџ снимкиџе си* = „развидадох НЕШТО од својих снимака” префиксирања се глагол такође понаша конгруентно према именици, која у овом језику карактеристични генитивни наставак надомешта спојем с карактеристичним предлогом. Али

²⁸ Овај пример (из разговорног језика), уз објашњење његовог значења, наводи Лилов (Методи Лилов, *op. cit.*, на стр. 148). Остали бугарски примери преузимани су из одговарајућих речника; као основни извори језичког материјала послужили су: *Речник на съвременния български книжовен език*, изд. на Българска академия на науките, т. I—III, Софија 1954/1959 и Л. Андрейџин, Л. Георгиев, Ст. Илџев, Н. Костов, Ив. Лекон, Ст. Стоџков, Цв. Тодоров, *Български џџковен речник*, II изд., Софија 1963.

²⁹ Ова четири иновациона типа издвојила сам на основу анализе објашњења којима меродавни бугарски речници пропраћају наведене примере са *џо-* (тип (1) — „џук-там”, „на њаџои места”; тип (2) — „џоњаџде”, „не напљно”; тип (3) — „по-врџостно”, „џак да е”; тип (4) „не всџико”, „в малџк брой”).

³⁰ Примери су преузети из студије Е. А. Земске (Е. А. Земская, *op. cit.*, на стр. 27). Поводом њих ауторка примећује: „Интересно отметить, что в XVIII в. родительный количества при детерминативных глаголах употреблялся шире, чем в современном литературном языке, на пример, при глаголе *послушать*, когда реч шла об отвлеченных объектах восприятия: Извольте басенки моей *послушать* . . . В современном литературном языке возможно только: *послушать* басенку . . .” (*loc. cit.*).

бугарски³¹ зна и за примере у којима је сигнализовање партитивности у потпуности пребачено с именице на глагол. У таквим се случајевима управо супротстављањем присуства префикса *ио-* уз глагол његовом одсуству супротставља партитивно значење датог мноштва јединки (дате материје) непартитивном; уп., рецимо, *около неіо бляха се ПОНашрујали деца* = „около њега било се сјатило НЕШТО деце” са *около неіо бляха се нашрујали деца* = „около њега била се сјатила деца”, *ПОзавѣдихме си зайци* = „запатисмо НЕШТО зечева” са *завѣдихме си зайци* = „запатисмо зечева”, *ПОдокарах си дѣрва за зимаша* = „дотерао сам НЕШТО дрва себи за зиму” са *докарах си дѣрва за зимаша* = „дотерао сам себи дрва за зиму” и сл.

Прибегавајући оваквом морфолошком решењу бугарски је повукао драстичан иновациони потез, и то у два смисла: с једне стране напустио је аналитизам па се поново вратио синтетичном сигналном поступку, док је с друге одступио од старог словенског принципа по којем исказивање партитивности лежи на именици, а не на глаголу.

4. У крајњем закључку свега овде изложеног истакла бих следеће.

Разматрани иновациони феномени који се тичу двају јужнословенских језика, словеначког и бугарског, ма колико били међусобно различити, имају и нешто заједничко: првобитни принцип коришћења префиксалних средстава о којима је у овом излагању било речи реинтерпретиран је у оба језика на исти начин — у правцу максималног проширивања операционог потенцијала тих средстава; описане иновације само су крајњи исход примене овако реинтерпретираног принципа. Сличност се испољава, сем тога, и у томе што, у оба језика, по извршеној иновацији, у оквиру употребе једне исте префиксалне лексеме долази до сасвим несвакидашњих функционалних комбинација: словеначки директивни / аблативни префикси удружују могућност спецификовања глаголске радње кретања кроз простор с могућношћу непосредног означавања саме те радње као такве, а бугарско *ио-* је у неким случајевима квалификатор радње, а у другим квантификатор њеног објекта. Тако необичне функционалне комбинације нису досад регистроване нигде другде у словенском језичком свету.

Београд

Милка Ивић

³¹ Из српскохрватског објашњења којим *Речник на македонској јазик* пропраћа карактеристичне примере (оно се увек своди на исти израз — „донекле”) не може се разабрати да ли и македонски, онако као бугарски, искористићава *ио-* за означавање партитивности.

S u m m a r y

Milka Ivić

**ON SOME PRINCIPLES OF VERBAL PREFIXATION IN SLAVIC
LANGUAGES**

The initial principle governing the use of certain types of verbal prefixation, valid across all Slavic languages, has been subject to reinterpretation in particular cases, with the result that this morphological device has acquired new functional possibilities. The following two innovations concerning *po-* are characteristic in this respect: (1) the prefix is now capable of denoting an independent action, e.g. of movement through space, provided that this is simultaneous with the action denoted by the verb itself (cf. the Slovenian *odžvižgati*, „to go away whistling”); (2) in consequence of extending its use as a fuzzy determiner to cases which concern the manner in which the action denoted by the verb is performed, the prefix is now capable of functioning as a qualifier (cf. the Bulgarian *позакърпя*, „darn carelessly, superficially”). The paper provides an account of the circumstances which could have led to this diachronic development. Special attention is also given to the fact that *po-* in Bulgarian performs in some instances the role which in other Slavic languages belongs to the desinence of the partitive Genitive case form. The theoretical relevance of this innovation is brought to evidence by the author.